



dr hab. Wiesław Block OFM^{Cap}
Papieski Uniwersytet Antonianum, Rzym

List apostolski «*Solet annuere*» papieża Honoriusza III (29 listopada 1223 roku). 800 lat od zatwierdzania «Reguły św. Franciszka»

W 2023 roku przypada jubileusz osiemsetlecia podpisania przez Honoriusza III listu apostolskiego *Solet annuere*. Papież, podpisując dokument 29 listopada przychylił się pozytywnie do prośby brata Franciszka i potwierdził w ten sposób tekst *Reguły i życia Braci Mniejszych*¹. Nowa wspólnota, pierwotnie określająca samą siebie mianem „pokutników z Asyżu”, otrzymała ważny dokument, to znaczy prawne potwierdzenie dane przez Stolicę Apostolską dla jej formy życia. W ciągu ośmiu wieków historii zakonu braci mniejszych, niezliczona ilość braci przeżywała Ewangelię wstępując w ślady Jezusa Chrystusa właśnie w oparciu o ten tekst. *Reguła braci mniejszych* zwana też *Regułą zatwierdzoną* lub najbardziej popularnie *Regułą św. Franciszka* stała się szybko przedmiotem pogłębionej refleksji i komentarzy

¹ Niniejszy artykuł jest streszczeniem fragmentów książki, której autorem jest Wiesław Block, *Reguła świętego Franciszka. Komentarz*, Wydawnictwo Serafin, Kraków 2023. Niektóre części tego artykułu w całości zostały wzięte ze wspomnianej publikacji, a inne są jej syntezą i streszczeniem. W formie jeszcze bardziej skróconej i uproszczonej niniejszy artykuł ukazał się także w piśmie redagowanym dla Franciszkańskiego Zakonu Świeckich w Polsce, *Głos św. Franciszka*, por. W. Block, *Formuła prawna bulli «Solet annuere» i jej struktura*, w: *Głos św. Franciszka* 1 (2023), s. 2–8.

mających ułatwić jej zachowywanie w ciągle zmieniających się warunkach historycznych i społecznych.

Solet annuere papieża Honoriusza III jest jakby ramą, która mieści w sobie tekst *Reguły i życia Braci Mniejszych*. Trzeba zdać sobie sprawę, iż poza tą bullą jej tekst nie zachował się w żadnym innym miejscu. Wszystkie jej późniejsze odpisy zostały dokonane w oparciu właśnie o ten dokument². Spoglądając na długą historię *Reguły* i na jej znaczenie, można bez wahania powiedzieć, iż ten dokument zarówno dla przeszłych pokoleń braci, jak i tych dziś żyjących to *magna charta* minoryckiej wspólnoty, obecnej na całym świecie, w trzech męskich zakonach: braci mniejszych, braci mniejszych konwentualnych i braci mniejszych kapucynów.

Niniejszy artykuł ma na celu poddać analizie nie tyle sam tekst *Reguły*, co list apostolski (bullę) zwaną *Solet annuere*, w którą została wpisana treść formy życia zakonu braci mniejszych³.

² Pierwszym, który w 1759 roku wydał drukiem bullę *Solet annuere*, był historyk, brat mniejszy konwentualny Giovanni Giacinto Sbaraglia (1687–1764). Znalazła się ona w pierwszym tomie monumentalnego dzieła *Bullarium Franciscanum*, którego to dzieła powyżej wspomniany Sbaraglia był inicjatorem. Jego mottem było powiedzenie: *Non nova cudere, sed aliena cribrare [...] meliora facere* („Nie wymyślanie rzeczy nowych, ale przeglądanie, tych z przeszłości [...] i ich ulepszanie”), por. A. Teetaert, «Sbaraglia (Sbaralea) Jean-Hyacinthe», w: *Dictionnaire de Théologie Catholique*, XIV/1, kol. 1242–1246.

³ Staraniem Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie w 1982 roku w zbiorowej publikacji pod redakcją J. R. Bara OFMConv, Franciszkową Drogą. Duszpasterskie i ascetyczne materiały o św. Franciszku z Asyżu, ukazał się komentarz do *Reguły* zatwierdzonej przygotowany przez kapucyna, ojca Gabriela Bartoszewskiego. Komentarz przez wiele lat cieszył się dużą popularnością i był wykorzystywany w formacji nowych pokoleń braci mniejszych. Innym komentarzem *Reguły* była opublikowana w 1988 roku przez Wydawnictwo Niepokalanów książka autorstwa trzech braci mniejszych L. Hardicka, J. Terschlüssen i K. Essera, została ona przetłumaczona z j. francuskiego przez K. Ponurek. W 2022 roku ukazała się nakładem wydawnictwa Bratni Zew, publikacja ojca Zdzisława Kijasa, franciszkanina konwentualnego, *Reguła i życie*. Czego dziś uczy św. Franciszek. Autor w sposób bardzo przekonujący ukazuje, iż reguła powstała 800 lat temu, dla współczesnego czytelnika nie musi być kolejnym przestarzałym dokumentem średniowiecza, wręcz przeciwnie, zawiera w sobie tyle treści i mądrości duchowej, iż może stać się korzystną lekturą nawet dla kogoś kto żyje w XXI wieku.

1. Formuła prawna bulli *Solet annuere*

Począwszy od XI wieku kuria rzymska, mająca w średniowieczu swoją główną siedzibę w pałacu papieskim na Lateranie, zaczęła odgrywać coraz bardziej znaczącą rolę w dyplomacji papieskiej⁴. Spośród wielu urzędów kurii, we właściwym prowadzeniu dyplomacji Kościoła najistotniejszym była kancelaria apostolska⁵. To właśnie ona wydawała wiele dokumentów, informując o decyzjach papieża, kolegium kardynałów czy postanowieniach podjętych na synodach, utrzymując w ten sposób żywą relację z całym ówczesnym chrześcijańskim światem. Dokumenty wydawane przez kancelarię zwane „listami apostolskimi” (*litterae apostolicae*), były bardzo różnorodne zarówno co do formy, jaki i treści: konstytucje synodalne, bulle, przywileje, dekrety i wiele innych.

Generalnie istniały dwa rodzaje listów apostolskich. Pierwszy zwany *litterae gratiae*, udzielał przywileju czy też łaski i odnosił się nie tylko do osób prywatnych, ale też do grup społecznych. Drugi, to *litterae executoriae*, w których kancelaria apostolska lub sam papież przekazywali pewne zarządzenia i dyrektywy. Już sam zewnętrzny wygląd dokumentów wskazywał na to, z jakim pismem miał do czynienia ich odbiorca. Listy, które udzielały przywileju, posiadały sznurek z nici jedwabiu w kolorze żółto-czerwonym (*litterae cum filo serico*). Natomiast listy o charakterze dyrektywnym posiadały szary sznurek złożony z nici konopii (*litterae cum filo canapis*). Na końcu sznurka była przymocowana okrągła złota lub ołowiana pieczęć, z podobiznami świętych apostołów Piotra i Pawła. Właśnie od tej okrągłej pieczęci

⁴ O Kurii Rzymskiej, do której należał dwór papieski i pewne urzędy (kancelaria, archiwum, biblioteka), mające ułatwić pracę papieża, wspomina się po raz pierwszy dopiero w 1089 roku, por. J. Krukowski, *Kuria*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 10, red. E. Ziemann, Lublin 2004, s. 48–249.

⁵ O kancelarii apostolskiej można mówić dopiero od połowy XII wieku, kiedy zaczęła się jej prawdziwa organizacja i praca na rzecz dyplomacji papieskiej. Do najważniejszych urzędników kancelarii należy zaliczyć: kanclerza (*cancellarius*) i wicekanclerza (*vicecancellarius*), notariuszy papieskich (*notarii domini papae*), odpowiedzialnych za skróty (*abbreviatores*), pisarzy (*scriptores*), odpowiedzialnego za wykonanie kopii dokumentów (*rescribendarius*), odpowiedzialnego za dystrybucję dokumentów (*distributor*), bullatorów (*bullatores*), odpowiedzialnych za prowadzenie registrów (*registratores*), odpowiedzialnego za korektę dokumentów (*auditor litterarum contradictarum*), por. T. Frenz, *I documenti pontifici nel medioevo e nell'età moderna*, Città del Vaticano 1989, s. 63–69.

w XIII wieku dokumenty papieskie zaczęto nazywać bullami, od łac. słowa *bullā*, co oznaczało „bańka powietrza” „medalion”⁶.

Treść zawarta w tych dwóch podstawowych rodzajach listów była wyrażona za pomocą stałych i zwięzłych formularzy prawnych. W zależności od specyfiki sprawy, z jaką petent zwracał się do kurii rzymskiej, kancelaria apostolska stosowała adekwatny formularz, którego nazwa była tworzona od pierwszych słów pojawiających się w arendzie dokumentu, czyli jego wstępnej części. Do najczęściej wykorzystywanych formularzy trzeba zaliczyć⁷:

- a. *Justis potentium desideriiis* (czasami *Cum a nobis petitur*): dwa formularze prawne stosowane w zwykłych okolicznościach, jak na przykład: prośba o papieskie błogosławieństwo, przyjęcie pod protekcję ze strony papieża czy inne pomniejsze przywileje, o jakie prosił biskup dla swej diecezji lub opat na rzecz opactwa czy kościoła.
- b. *Grata familiaritatis obsequia*: formularz stosowany w przypadku przyznania pewnych dóbr dla osób pracujących lub przynależących do kurii biskupiej czy papieskiej.
- c. *Litterarum scientia*: formularz oznajmiał o przyznaniu pewnych przywilejów związanych z karierą akademicką.
- d. *Solet annuere Sedes apostolica piis votis*: formularz prawny, który pojawił się w czasie pontyfikatu papieża Innocentego III (1198–1216). Był to formularz zwykły, bez jakichkolwiek cech wskazujących na jego specjalny charakter. W celu nadania mu ważności nie zwoływało się konsystorza, wystarczył podpis papieża, a czasami dokument w imieniu papieża wystawiał urzędnik kurii, udzielając łaski czy przywileju, o jaki prosił petent⁸.
- e. *Religiosam vitam eligentibus*: bardzo uroczysty formularz, podpisywany przez papieża i kardynałów obecnych na konsystorzu zwołanym z tej okazji.

⁶ Por. W. Wójcik, *Bulla*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1976, kol. 1192–1193.

⁷ Więcej na temat dokumentów papieskich wydawanych przez kancelarię apostolską w średniowieczu: T. Frenz, *I documenti pontifici nel medioevo e nell'età moderna*, Città del Vaticano 1989.

⁸ Pierwszy znany egzemplarz bulli *Solet annuere* datowany jest na 8 stycznia 1198 roku, czyli dzień wyboru na papieża Lotariusza de Conti di Segni, który przyjął imię Innocentego III, por. T. Frenz, *I documenti pontifici nel medioevo*, s. 13.

Dokument adresowany był do tych, którzy zamierzali podjąć lub prowadzili już życie zakonne. W prologu papież przypominał, iż to on zobowiązuje się nieść pomoc wobec sług Bożych, którzy zwracają się do niego z prośbą o protekcję. Stąd też odpowiada im bardzo chętnie i przyjmuje ich „pod opiekę św. Piotra”, nadając odpowiednie przywileje. W drugiej części tekst wspominał o zachowaniu klauzuli, która dawała możliwość przypisania danej formy życia poświęconego Bogu do jednej z istniejących już reguł, najczęściej świętego Benedykta lub świętego Augustyna⁹.

Aktualny jubileusz przypomina, iż w 1223 roku, spośród wielu formuł prawnych, jakie były w dyspozycji kancelarii apostolskiej, papież Honoriusz III, odpowiadając na prośbę brata Franciszka, kazał wpisać jego *Regułę* w formularz *Solet annuere* zredagowany jako *litterae gratiae*. List został podpisany przez papieża bez zwoływania konsystorza, inaczej niż miało to miejsce kilka lat wcześniej, kiedy ten sam papież 22 grudnia 1216 roku uroczystym formularzem *Religiosam vitam eligentibus* zatwierdził ewangeliczny sposób życia grupy kapłanów zgromadzonych wokół osoby Dominika Guzmana, dając w ten sposób początek zakonowi kaznodziejów. Zwołanemu z tej okazji konsystorzowi przewodniczył Honoriusz III i wraz z 18 kardynałami podpisał dokument, przypisując nowej wspólnotce zakonnej regułę św. Augustyna. Podpisy dostojników kościelnych nie miały wpływu na ważność samego zatwierdzenia, nadawały mu jednak bardzo uroczysty charakter¹⁰.

W tym kontekście rodzi się pytanie, dlaczego w przypadku osoby Franciszka z Asyżu i wspólnoty braci mniejszych został użyty formularz zwykły *Solet annuere*, a nie ten uroczysty *Religiosam vitam eligentibus*¹¹. Warto dodać w tym miejscu, że ten sam formularz *Solet annuere* został wykorzystany w przypadku prośby

⁹ Bulla *Religiosam vitam eligentibus* była w użyciu począwszy od pontyfikatu papieża Urbana III (1185–1187). Tym formularzem w 1164 roku papież Aleksander III zatwierdził zakon cystersów, a pół wieku później papież Honoriusz III zakon kaznodziejów (dominikanie), por. M. Tangl, *Die päpstlichen Kanzleiordnungen von 1200–1500*, Innsbruck 1894, s. 229–241.

¹⁰ Por. W. Hinnebusch, *I Domenicani: breve storia dell'Ordine*, Milano 1992, s. 14–17.

¹¹ 22 listopada 1229 roku papież Grzegorz IX bullą *Religiosam vitam elegantibus* wysłał na Perugii w sposób uroczysty uznał klasztor w San Damiano za opactwo (*ordo monasticus*) wskazując w liście na wszystkie prawa i przywileje z tym związane. O wadze i znaczeniu tego dokumentu świadczy fakt, iż został on podpisany także przez 11 kardynałów i opatrzony specjalną pieczęcią oraz dołączoną urzędową adnotacją notariusza Kościoła Rzymskiego, por. P.M. Kaczmarek, J.K. Woźniak, *Pod stopami Kościoła*, Kraków 2020, s. 143.

o zatwierdzenie *Formy życia* przedstawionej przez Klarę z Asyżu. Zastosowanie przez Honoriusz III i potem przez papieża Innocentego IV – jeśli chodzi o wspólnotę Ubogich Pan – formularza *Solet annuere* nie świadczy o jakimkolwiek deprecjonowaniu obu wspólnot. W obu sytuacjach, prawodawca czyli papież miał świadomość, iż udzielona łaska nie dotyczyła zatwierdzenia nowej formy ewangelicznego życia, jak to miało miejsce w przypadku zakonu kaznodziejów, ale potwierdzała wcześniejsze decyzje Stolicy Apostolskiej. I tak w przypadku Braci Mniejszych zakon otrzymał ustne zatwierdzenie, wyrażone przez papieża Innocentego III w 1209 roku, zaś Ubogie Panie otrzymały zatwierdzenie swojej formy życia w dokumencie *Quia vos* wydanym 16 września 1252 roku przez protektora zakonu braci mniejszych, kardynała Rinaldo Conti, biskupa Ostii i Velletri, późniejszego papieża Aleksandra IV¹². Tym faktem prawdopodobnie mogła być podyktowana decyzja, by *Reguła i sposób życia Braci mniejszych* została potwierdzona bez użycia uroczystego formularza¹³.

2. List i tekst *Reguły* przekazany dla Stolicy Apostolskiej

Dziś nie wiadomo, co stało się z tekstem *Reguły*, który być może przez samego Franciszka został przyniesiony i przedstawiony kurii rzymskiej. Pergaminowi zawierającemu tekst *Reguły*, zgodnie z praktyką kancelarii apostolskiej, musiał towarzyszyć list, wyjaśniający, o co petent – w tym przypadku brat Franciszek i zakon braci mniejszych – prosił namiestnika Chrystusowego. Być może troszkę światła rzuca na tę kwestię Łukasz Wadding, franciszkański historyk, żyjący w XVII wieku. Wadding postawił sobie jako cel zebranie wszystkich pism i dokumentów dotyczących Franciszka z Asyżu. W pierwszym wydaniu swych dzieł, zwanych *Opuscula* odnotował, iż w 1619 roku widział w klasztorze św. Franciszka w Asyżu (*in conventu D. Francisci*) dwa pergaminy. Pierwszy z nich to oryginalny dokument bulli *Solet annuere* papieża Honoriusza III, a drugim dostrzeżonym pośród innych relikwii miał być pergamin z regułą, którą

¹² Więcej na ten temat: W. Block, *Bulla "Solet annuere" papieża Honoriusza III (1223) i bulla "Solet annuere" papieża Innocentego IV (1253). Krytyczna analiza treści obu dokumentów*, w: *"Forma Sororum". Święta Klara z Asyżu, 800 lecie powstania Zakonu Świętej Klary*. Materiały z sympozjum naukowego, Warszawa 16 maja 2012 r., red. Z. Styś, M. Sykuła, G. Filipiuk, J. Wojas, Centra Franciszkańskie, Warszawa-Kraków 2012, s. 186–191.

¹³ Jedno z pierwszych studiów *Solet annuere* to K. Esser, R. Olier, *La tradition manuscrite des Opuscles de saint François d'Assise*, Roma 1972.

„Franciszek własną ręką uczynił” (*hanc ipsam Regulam ipsius Francisci manu exartam*). Dziś trudno powiedzieć – jak zauważa współczesny włoski znawca franciszkanizmu, Attilio Bartoli Langeli – co zobaczył wtedy Łukasz Wadding. Być może rzeczywiście był to pergamin z tekstem *Reguły*, która została przekazana do kancelarii papieskiej wraz z prośbą o jej zatwierdzenie, jeszcze zanim została wpisana w ramy bulli *Solet annuere*¹⁴. Natomiast, brat mniejszy Giovanni Giacinto Sbaraglia, który w połowie XVIII wieku opublikował w *Bullarium Franciscanum* tekst *Solet annuere* – a więc musiał korzystać z pergaminu znajdującego się w Sacro Convento – nie wspomina ani słowem o istnieniu jakiegokolwiek tekstu *Reguły* uczynionego ręką Franciszka¹⁵.

3. Historia pergaminu zawierającego tekst *Reguły*

Oryginał bulli *Solet annuere* wraz z wpisanym w nią tekstem *Reguły* zachował się do dziś. Początkowo był on przechowywany w archiwum bazyliki Świętego Franciszka (Sacro Convento) w Asyżu, a od przełomu XV i XVI wieku, uznany za wyjątkową świętość, został wystawiony dla czci wiernych w kaplicy relikwii teże bazyliki. W pierwszym okresie, zgodnie z adnotacją uczynioną w 1597 roku, dokument znajdował się w szkatułce-relikwiarzu. Sama szkatułka została opisana w 1600 roku:

Una bussola quadrata di cartone coperta di velluto roscio col Yesu di perle dentro la quale vi è la bolla di papa Honorio della Regola che fece il padre S. Francesco¹⁶.

Kwadratowa kartonowa szkatułka pokryta czerwonym aksamitem z wykonanym z pereł imieniem Jezus, w której znajduje się bulla papieża Honoriusza zatwierdzająca *Regułę* napisaną przez ojca św. Franciszka.

¹⁴ Por. A. Bartoli Langeli, *La Solet annuere come documento*, w: *La Regola di frate Francesco. Eredità e sfida*, red. P. Maranesi, F. Accrocca, (Franciscalia, 1), Padova 2012, s. 57–58.

¹⁵ Innego zdania jest inny włoski badacz franciszkańskiej historii, Stefano Brufani. Tenże uważa, iż notatka dokonana przez Waddinga nie musi kończenie wskazywać na dwa różne dokumenty. Podkreśla on tutaj fakt, iż inwentarze biblioteczne, jakie były dokonane wcześniej, to znaczy w XIV i XV wieku, nie wspominały w żaden sposób o jakiegokolwiek „regule napisanej ręką Franciszka”, por. S. Brufani, *Le lettere di Onorio III a frate Francesco nell'archivio del Sacro Convento di Assisi*, w: *La lettera e lo spirito. Studi di cultura e vita religiosa (secc. XII–XV) per Edith Pásztor*, red. M. Bartoli, L. Pellegrini, D. Solvi, Milano 2016, s. 66–67.

¹⁶ Cyt za: S. Brufani, *Le lettere di Onorio III a frate Francesco nell'archivio del Sacro Convento di Assisi*, s. 65.

Kilkadziesiąt lat później, dzięki donacji uczynionej przez wielkiego mecenasa sztuki, kardynała Franciszka Barberini (ok. 1635 roku) pergamin został umieszczony w relikwiarzu w kształcie tabernakulum¹⁷.

Aktualnie pergamin znajduje się w przezroczystej gablocie, tak by można go oglądać i oddawać cześć wraz z innymi relikwiami i cennymi pamiątkami, jakie pozostały po Serafickim Ojcu. Wszystkie te przedmioty znajdują się w kaplicy relikwii bazyliki Świętego Franciszka w Asyżu.

4. Opis pergaminu

Pergamin, na którym został zapisany tekst *Reguły*, ma wymiary 59 cm na 61 cm¹⁸. Dokument został wykonany i zapisany w piękny, majestatyczny sposób, dużymi literami. Zwrócono szczególną uwagę na to, by dopełnić wszystkich wymaganych formalności, jakie należało uczynić, zanim przekazało się go do odbiorcy. Jest to dokument typu *litterae cum filo serico*. U dołu pergaminu zachowała się ołowiana pieczęć załączona do niego za pomocą związanych w plik nici jedwabiu w kolorze żółto-czerwonym. Z jednej strony pieczęci są widoczne dwie figury: św. Piotra i św. Pawła rozdzielone krzyżem łacińskim, z napisami: S PA S PE (*Sanctus Paulus, Sanctus Petrus*), natomiast z drugiej strony pieczęci widnieje imię panującego papieża: HONO | RIUS | PP III. Na samym pergaminie widoczne są ślady jego złożenia, trzy



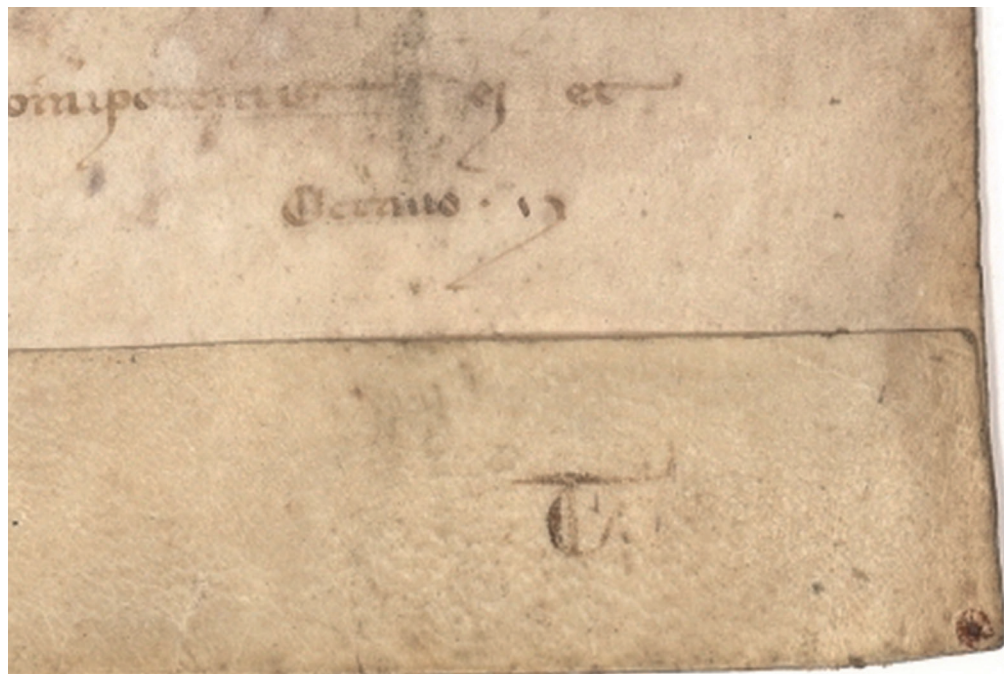
¹⁷ Por. S. Brufani, *Le lettere di Onorio III a frate Francesco nell'archivio del Sacro Convento di Assisi*, s. 65.

¹⁸ Odwołuję się w tym miejscu do cytowanego powyżej studium dokonanego przez A. Bartoli Langelì, *La Solet annuere come documento*, s. 57–94.

w kierunku pionowym i trzy w kierunku poziomym. To złożenie świadczy o tym, iż dokument został wysłany czy przekazany z kancelarii apostolskiej do Asyżu w 1223 roku nie w formie rulonu, ale w formie kwadratu o wymiarach około 15 x 15 cm.

Stan zachowanego pergaminu jest dość dobry, największym jego defektem jest widoczne po lewej stronie rozcięcie aż do połowy dokumentu. Nieznane są powody jego powstania, w każdym razie, w którymś momencie rozdarcie zostało zszyte, by się nie powiększało. Ponadto w odległości 5 cm od prawego marginesu pergaminu widoczne są ślady jego złożenia, a ostatnie dolne wersy rękopisu (6–7 linijek) są znacznie ciemniejsze od pozostałych, co mogło być spowodowane nadmierną wilgotnością miejsca w jakim był przechowywany. Wspomniane braki nie są jednak na tyle poważne, by uniemożliwiały odczytanie tekstu.

Poza tekstem, na marginesie, widoczne są dwa znaki pochodzące z samej kancelarii apostolskiej. Jeden z nich z prawej strony u dołu, w samym rogu pergaminu, to znak T, a drugi prawie niewidoczny, znajdujący się na marginesie górnym, po prawej stronie, to duże R z napisem wewnątrz literki *sc(ri)ptu(m)*. Litera T to tzw. *nota scriptoris* czyli skrót od imienia tego, który zapisał dokument na pergaminie. Natomiast R wskazuje na *nota registrationis* czyli jest to inicjał tej osoby, która wpisała dokument



do rejestrów watykańskich. Często po literze R, już za czasów pontyfikatu Grzegorza IX, dodawano numer porządkujący wpis do rejestru¹⁹.

Dokument pomimo całej staranności jego wykonania posiada pewne braki. Nie pojawia się w nim żadna adnotacja co do pracy prokuratora (*nota procuratoris*) ani notatka korektora (*nota correctoris*). Kancelaria apostolska w normalnym toku pracy w centrum dokumentu na górnym jego marginesie zostawiała tzw. *nota procuratoris*, tzn. odnotowywała imię lub znak prokuratora, czyli osoby, która reprezentowała interesy podmiotu zewnętrznego (zakonu, biskupa, diecezji, miasta itd.). Zadaniem prokuratora było dbanie o interesy tego, kogo reprezentował. Prokurator doglądał przebiegu całego procesu prawnego, wyjaśniał wątpliwości, płacił wszystkie należności, a na samym końcu otrzymywał gotowy dokument i dostarczał go do zainteresowanego. W przypadku zakonu braci mniejszych wydaje się bardzo prawdopodobne, że jeszcze w tym czasie nie posiadał on w Kurii Rzymskiej swego prokuratora²⁰. Brakuje także tzw. notatki korektora, czyli wskazania na osobę, która naniosła poprawki na gotowym już dokumencie. W tym wypadku powinna się ona pojawić, ponieważ dokument posiada przynajmniej dwie poprawki: *anno* i *patientiam* (o tym będzie mowa w dalszej części artykułu). Praktyka kurii była taka, iż odpowiedzialny za korektę (*corrector*) przeglądał naniesiony na pergamin dokument i ołówkiem nad błędnym zapisem nanosił uwagę dotyczącą poprawki (*nota correctoris*). Zadaniem pisarza (*scriptor*) było wymazać *nota correctoris* i nanieść właściwą poprawkę. Dokument nie posiada żadnej adnotacji ani znaku wskazującego na kogoś, kto w tym wypadku mógłby być odpowiedzialny za korektę dokumentu.

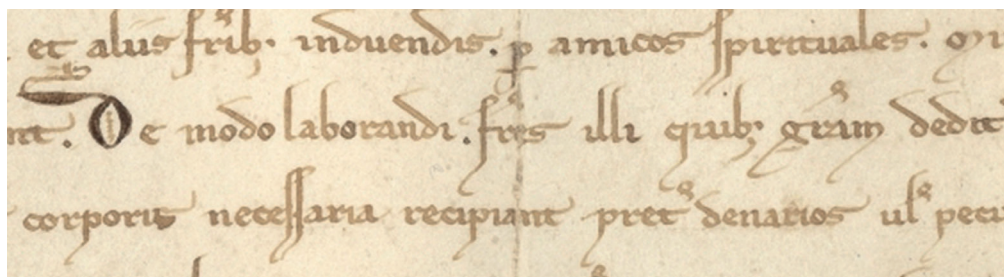
Tekst jest zapisany w 49 liniach. Sposób zapisu odpowiada typowemu stylowi pisania stosowanemu w tym czasie w kancelarii apostolskiej. Poprzez użycie ozdobnego sposobu zapisu tzw. *litterae gratiosae* lub *solemnitatae* w pierwszym wersecie został podkreślony nadawca bulli, czyli papież Honoriusz III: *Honorius episcopus, servus servorum Dei* („Honoriusz biskup, sługa sług Bożych”). Reguła nie posiada podziału na rozdziały.



¹⁹ Por. Tamże, s. 78–80.

²⁰ Pierwszym bratem mniejszym wspomnianym w dokumentach kancelarii jest frater Gabriel, jego imię zaczyna się pojawiać od 1241 roku, por. Tamże, s. 79.

W miejscu gdzie rozpoczyna się nowy rozdział, jego tytuł został oznaczony nieznacznie większą i ozdobną literą.



W ostatniej linii tekstu słowa powinny być tak rozdzielone by zajmowały całą jej długość, a w ten sposób rozmieszczone uniemożliwiały dopisanie potem czegokolwiek. W tym przypadku jednak tekst kończy się w połowie linijki, bez zwiększania odległości między wyrazami. Pisarz (*scriptor*), kiedy zorientował się, iż pozostało mu jeszcze dużo miejsca, próbował poprawić swój błąd rozpisując w drugiej połowie tej linii ostatnie zdanie formularza, czyli miejsce jej nadania i datację: *Datum Laterani tertio kalendas decembris, Pontificatus nostri anno octavo*²¹.

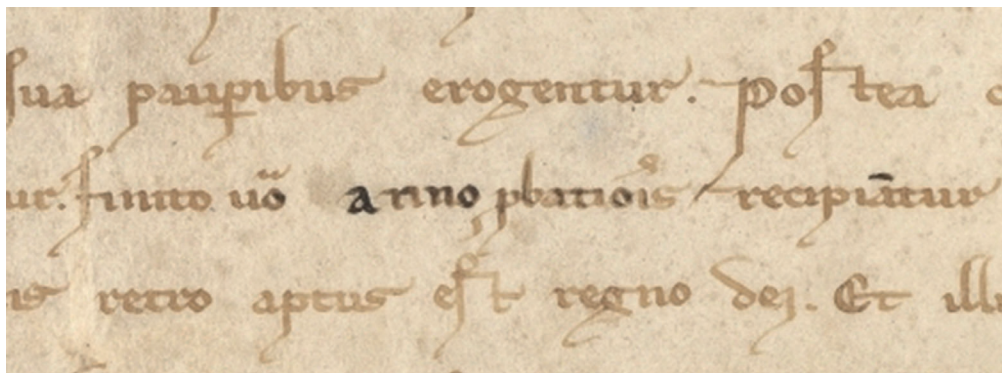
5. Poprawki tekstu obecne na pergaminie

Wnikliwa analiza zapisu tekstu *Reguły* doprowadziła Attilio Bartoli Langelì do odkrycia dwóch poprawek, jakie wcześniej nie były zauważone przez nikogo.

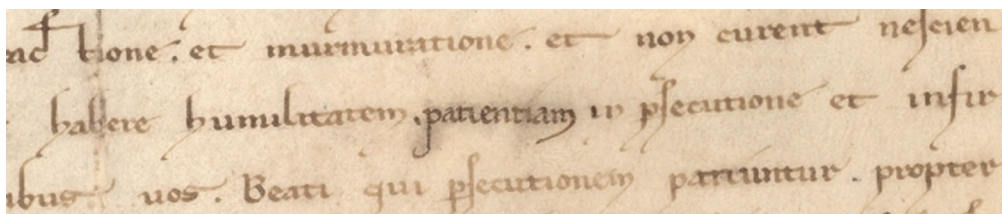
- a. Pierwsza znajduje się w wersecie 11 od góry, gdzie czyta się *finito vero anno probationis* („po zakończeniu roku próby”) (2 Reg 2, 9). Słowo *anno* zostało zapisane dość niezdarnie większymi literami. Według Bartoli Langelì słowem zapisanym wcześniej było *termino*, podobnie jak się czyta w *Regule niezatwierdzonej*: *finito vero anno et termino probationis* (1 Reg 2, 9), z tym, że w tym wypadku tekst brzmiał: *finito vero termino probationis*. Ten, który korygował wymazał *term-*, zostawiając *-ino*. Wykorzystał literkę *-i*, by uczynić z niej *-n* i dopisał na miejscu wymazanym *-a*. Poprawkę można było nanieść w całkiem

²¹ Por. Tamże, s. 80–81.

inny sposób, zgodnie z normami przyjętymi w kancelarii apostolskiej, to znaczy wymazując cały niepotrzebny wyraz i na jego miejsce wpisując właściwe słowo.



- b. Druga poprawka znajduje się w wersecie 41: *habere humilitatem patientiam in persecutione et infirmitate* („mieć pokorę, cierpliwość w prześladowaniu i w chorobie”) (2 Reg 10, 10). Słowo *patientiam* zostało wpisane na miejsce innego, wykreślonego wcześniej. Osoba, która uczyniła tę poprawkę, nie jest tożsama z osobą odpowiedzialną za cały tekst, co widać po sposobie zapisu literek -p i -m. Trudno odtworzyć słowo, które było zapisane wcześniej²².



Tekst *Reguły* posiada jeszcze trzecią poprawkę, na jaką w kontekście pracy Attilio Bartoli Langeli, wskazał aktualny arcybiskup Benewentu Felice Accrocca. Okazuje się, iż kiedy we wspomnianej 11 linii pergaminu zostało zapisane *finito vero anno probationis* („po zakończeniu roku próby”) (2 Reg 2, 9), kolejna anomalia pojawiała się w następnym słowie, jakim jest czasownik *recipiantur*, występujący tutaj w liczbie mnogiej. Cały zatem ten zapis brzmi: *finito vero anno probationis recipiantur ad obedientiam* („po zakończeniu roku próby, niech będą przyjęci pod posłuszeństwo”)

²² Por. Tamże, s. 62–64.

(2 Reg 2, 9). Accrocca wykazuje, iż w pierwotnej wersji pisarz napisał to wyrażenie w liczbie pojedynczej: *finito vero anno probationis recipiatur ad obedientiam* („po zakończeniu roku próby, niech będzie przyjęty pod posłuszeństwo”), co praktycznie było powtórzeniem tego fragmentu z *Reguły niezatwierdzonej*: *finito vero anno et termino probationis recipiatur ad obedientiam* („po upływie roku i zakończeniu próby, niech będzie przyjęty pod posłuszeństwo”) (1 Reg 2, 9). Fakt zapisania tego zdania początkowo w taki sam sposób, jak w 1 Reg, wskazuje na dużą zależność *Reguły zatwierdzonej* od *Reguły niezatwierdzonej* w jej pierwszej fazie redakcyjnej. Owa zależność dość szybko została zakwestionowana przez kogoś odpowiedzialnego za ostateczną redakcję *Reguły zatwierdzonej*. Accrocca nie podaje nawet w sposób hipotetyczny, kim mogła być osoba, odpowiedzialna za poprawki dokonane na pergaminie listu *Solet annuere*²³.

6. Struktura bulli

W swej budowie list apostolski *Solet annuere* podpisany przez papieża Honoriusza III jest bardzo prosty, złożony z trzech części:

część A: Prolog, pierwsza część bulli *Solet annuere*

część B: Wpisany tekst *Reguły i formy życia Braci Mniejszych*

część A1: Zakończenie, druga część bulli *Solet annuere*

Część A i A1 mają swoją wewnętrzną budowę, całkowicie zbieżną z formularzem prawnym *Solet annuere*. Natomiast część B stanowi tekst *Reguły* zaproponowany przez Franciszka i wpisany w formularz dokumentu papieskiego.

Część A: Prolog bulli *Solet annuere*

¹ Honoriusz biskup, sługa sług Bożych, umiłowanym synom bratu Franciszkowi i innym braciom z Zakonu Braci Mniejszych, [posyła] pozdrowienie i błogosławieństwo apostolskie.

²³ Por. F. Accrocca, *A proposito di “Regula bullata” II, 11: una terza correzione sul documento di originale di Onorio III*, w: *Collectanea Franciscana* 86 (2016), s. 265–268.

² Stolica Apostolska przywykła zezwalać na pobożne zamiary i udzielać życzliwego poparcia szlachetnym pragnieniom proszących.

³ Z tego względu, umiłowani w Panu synowie, przychyliwszy się do waszych pobożnych prośb, Regułę waszego zakonu, zatwierdzoną przez świętej pamięci papieża Innocentego, naszego poprzednika, załączoną do niniejszego dokumentu, potwierdzamy wam autorytetem apostolskim oraz umacniamy powagą niniejszego pisma.

⁴ A jest ona taka:

¹ Honorius episcopus, servus servorum Dei, dilectis filiis fratri Francisco et aliis fratribus de Ordine Fratrum Minorum, salutem et apostolicam benedictionem.

² Solet annuere Sedes Apostolica piis votis et honestis petentium desideriis favorem benivolum impertiri.

³ Eapropter, dilecti in Domino filii, vestris piis precibus inclinati, Ordinis vestri regulam, a bone memorie Innocentio papa predecessore nostro approbatam, annotatam presentibus, auctoritate vobis apostolica confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus.

⁴ Quae talis est:

werset 1: Protokół

Zgodnie z ustaloną procedurą dokument rozpoczyna się od protokołu, który w swej pierwszej części wskazuje na jego nadawcę, którym jest papież Honoriusz III, przedstawiony tutaj zgodnie z tym, jak to przewidywał formularz: poczynając od imienia nadawcy, bez liczby porządkowej: „Honoriusz”, następnie podając jego tytuł „biskup”, bo którym następuje „zwrot pokorny” (*formula humilitatis*) brzmiący następująco: „sługa sług Bożych” (*servus servi Dei*). W drugiej części formularz przewidywał pozdrowienie i przedstawienie odbiorcy. W tym wypadku odbiorcami są członkowie Zakonu Braci Mniejszych, nazwani tutaj „umiłowani synowie” (*dilecti filii*). Imiennie został przedstawiony tylko Franciszek. Prawdopodobnie jego imię pojawiło się w liście z prośbą o zatwierdzenie *Reguły*, kiedy to w imieniu całego zakonu braci mniejszych podpisał się jako brat Franciszek. Możliwe też, że decyzję o wpisaniu jego imienia podjęła kancelaria apostolska albo nawet sam papież! W każdym razie trzeba ten zapis potraktować jako niecodzienny fakt. Potwierdzenie reguły nowego zakonu zostaje zaadresowane czy skierowane do osoby, która w tekście nie zostaje przedstawiona w żaden oficjalny sposób (założyciel, fundator, generał, minister, itd.), jedynie „brat” (*frater*). Bulla zostaje skierowana do „osoby prywatnej”, która

w 1223 roku nie piastowała w zakonie żadnego urzędu. Zatem Franciszek jako osoba, a nie jako ten, który pełni w zakonie taką czy inną funkcję, lub jako założyciel czy odpowiedzialny za wspólnotę, jest odbiorcą dokumentu wraz z całym zakonem: „bratu Franciszkowi i innym braciom z Zakonu Braci Mniejszych” (*fratri Francisco et aliis fratribus de ordine Fratrum Minorum*)²⁴. Tym wszystkim, wyżej wymienionym, znowu zgodnie z przewidzianym formularzem, Honoriusz III posyła pozdrowienie i apostolskie błogosławieństwo²⁵.

Werset 2: Preambuła – podstawowe motywy i cele listu

Werset 2 to kolejna stała i niezmienna część formularza zwana preambułą. Wskazuje ona na typ listu, jakim w tym wypadku jest udzielenie łaski w odpowiedzi „na chwalebne pragnienia proszących”; już pierwsze słowa oznajmiają rodzaj użytego formularza: *Solet annuere Sedes Apostolica piis votis*. Następnie preambuła odwołuje się i przypomina pobożną prośbę: petycję o potwierdzenie reguły zakonu. Ze zrozumiałych względów dokument, jako tekst prawny, używa terminu różnego od tego, jaki znajduje się na samym początku tekstu otrzymującego aprobatę, tzn. „reguła i życie”, i wskazuje na podstawowy przedmiot prośby, jako „regułę waszego zakonu” (*ordinis vestri regulam*).

Werset 3: Odpowiedź-potwierdzenie

W 3 wersecie, stanowiącym drugą część zdania, prawodawca przypomina, iż owa „reguła” została już wcześniej „zaaprobowana” (*approbatam*) przez papieża Innocentego III, podkreślając, iż jest ona włączona do tej bulli, a papież Honoriusz potwierdza (*confirmamus*) swą powagą apostolską tę wcześniejszą aprobatę i umacnia powagą tego pisma (*communimus*)²⁶.

²⁴ Od początku aż po sam koniec *Solet annuere* osobą najczęściej zabierającą głos nie jest zakon ani członkowie braterstwa, ale Franciszek, który niejednokrotnie wyraża swoje zdanie i opinie, mówiąc w pierwszej osobie, por. A. Bartoli Langel, *La Solet annuere come documento*, s. 81–86. Niektóre z interwencji Franciszka to: 2 Reg 2, 17; 2 Reg 3, 10; 2 Reg 9, 3; 2 Reg 10, 7.

²⁵ Jakby w odpowiedzi na taki sposób zaadresowania listu w dalszej części tekstu pojawia się „osobista” nota pochodząca właśnie od brata Franciszka: „Brat Franciszek obiecuje posłuszeństwo i szacunek wielmożnemu papieżowi Honoriuszowi” (2 Reg 1, 3).

²⁶ Więcej na temat znaczenia ważnych czasowników tej bulli: *approbamus*, *confirmamus*, *communimus* w: W. Maleczek, *Franziskus, Innocenz III., Honorius III. und die Anfänge des Minoritenordens. Ein neuer Versuch zu einem alten Problem*, w: *Il papato duecentesco e gli ordini*

Część wstępna kończy się wprowadzeniem do tekstu reguły (werset 4): „A jest ona taka:”, po czym do bulli zostaje włączony czyli insertowany tekst reguły.

Część B: Właściwy tekst *Reguły i Życia braci mniejszych* (*Regula et Vita*) (I, 1 – XII, 4)

W imię Pana.

Zaczyna się życie Braci Mniejszych.

¹ Reguła i życie Braci Mniejszych polega na, [...].

In nomine Domini.

Incipit vita Minorum Fratrum.

¹ Regula et vita Minorum Fratrum hec est, [...].

Część B, która następuje po odpowiedzi ze strony papieża, jest właściwą częścią dokumentu przedstawiającego *Regułę i życie braci mniejszych*. Zadaniem tej pracy nie jest jednak jego analiza.

Część A1: Zakończenie bulli *Solet annuere*

¹ Żadnemu zatem człowiekowi nie godzi się wcale naruszać tego dokumentu naszego zatwierdzenia albo mu się lekkomyślnym zuchwalstwem sprzeciwiać.

² A gdyby ktoś zamierzył się na taki zamach, niech wie, że spadnie na niego gniew Boga wszechmogącego i jego świętych Apostołów Piotra i Pawła.

³ Dano na Lateranie, 29 listopada, w ósmym roku naszego pontyfikatu.

¹ Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre confirmationis infringere vel ei ausu temerario contraire.

² Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius se noverit incursurum.

³ Datum Laterani, III kalendas decembris, pontificatus nostri anno octavo.

Końcowa część bulli zaczyna się od podwójnej klauzuli, typowej dla tego rodzaju formularzy. Zabrania ona cokolwiek zmieniać w cytowanym dokumencie lub

mendicanti. Atti del XXV convegno internazionale. Assisi 13–14 febbraio 1998, Spoleto 1998, s. 23–80.

w sposób jawny i przez zuchwałe i przeciwne postępowanie występować przeciwnemu. Sankcją za takie nadużycie byłby gniew Boga wszechmogącego (*indignationem*) i apostołów Piotra i Pawła. Na samym końcu pojawia się data wydania dokumentu: 29 listopada, ósmy rok pontyfikatu papieża Honoriusza III, czyli 1223 rok.

7. Kopia bulli w *Regesta Honorii papae III*

Kopia bulli *Solet annuere* dokonana już z mniejszym nakładem pracy i przeznaczona dla celów kancelarii apostolskiej znajduje się w *Registri Vaticani* i jest obecnie przechowywana w tajnym archiwum watykańskim. Spisy dokumentów dotyczące papieża Honoriusza (*Regesta Honorii papae III*) to tomy od 9 do 13, zawierające 764 dokumentów. Ten, który nas interesuje, to tom 12, składający się z 212 stron, mieszczący w sobie dokumenty pochodzące z 7 i 8 roku pontyfikatu papieża. Wspomniane dokumenty zostały spisane w okresie od 25 lipca 1222 roku do 23 lipca 1224 roku. Dzień 24 lipca dla kurii rzymskiej i kancelarii apostolskiej był dniem świątecznym i wolnym od pracy, ponieważ Honoriusz III został wybrany na papieża w dniu 24 lipca 1216 roku. Kopia bulli *Solet annuere* znajduje się na stronach 155 i 156. Warto dodać, iż tekst w *Regesta Honorii papae III* przepisuje dwa wspomniane wyżej, już poprawione słowa: *anno i persecutionem*, w ich ostatecznej wersji. Warto dodać, iż tekst w *Regesta Honorii papae III* przepisuje dwa wspomniane wyżej, już poprawione słowa: *anno i persecutionem*, w ich ostatecznej wersji. Świadczy to o tym, iż ten, kto go przepisywał, uczynił to w oparciu o oryginał będący w swej ostatecznej, sprawdzonej i poprawionej wersji. Interesujące, że owa kopia została wpisana do rejestru trzy miesiące po wydaniu bulli zatwierdzającej regułę, czyli dopiero 20 lutego 1224 roku²⁷.

Kopia jest pozbawiona wielu części, jakie musiały się znaleźć w poprawnie sformułowanej bulli. Kopista ograniczał się najczęściej do ogólnych informacji i używał wielu skrótów. Zapis znajdujący się w *Registri vaticani*, 12, cc. 155r–156v jest następujący:

Fratri Francisco et aliis fratribus de ordine fratrum minorum. Solet annuere etc. usuque impertiri. Eapropter usque inclinati, ordinis vestri regulam, a bone memorie I.

²⁷ Więcej na temat kopii bulli, która znajduje się w spisach dokumentów papieża Honoriusza III (*Regesta Honorii papae III*), tzn. w *Registri Vaticani* tom 12, cc. 155r/156v, nr. CCLXI, por. A. Bartoli Langel, *La Solet annuere come documento*, w: *La Regola di frate Francesco*, s. 65–71.

papa predecessore nostro approbatam, annotatam presentibus, auc.te vobis ap.ca con.
(us) et presentis sc(ri) p. co(mmun)i(us): Que talis est.

A na końcu zgodnie z przyjętymi zasadami zostało zapisane:

Nulli ergo nostrae confir. etc. Si quis etc. Dat. Laterani III kalendas decembris anno octavo²⁸.



²⁸ Oba cytaty tamże, s. 73.

Zakończenie

List apostolski *Solet annuere* z 29 listopada 1223 roku był zakończeniem, trwającego kilkanaście lat procesu prawnego: udokumentowania miejsca i roli braci mniejszych w łonie Kościoła. Sami bracia niejednokrotnie prosili Franciszka o jasno sformułowaną regułę, by mogli lepiej żyć i pracować. Promulgacja bulli *Solet annuere* pozwoliła na dalszy rozwój i wzrost zakonu. Jej pojawienie się rozpoczęło nowy etap w życiu braterstwa minoryckiego, który bez wątpienia trwa aż do dziś. Każde pokolenie braci w tej tak długiej, trwającej już 800 lat historii istnienia *Reguły* stara się na nowo odczytać jej przesłanie, szukając najważniejszych środków do wprowadzenia jej w życie w ciągle zmieniających się warunkach.

Ponadto nie będzie przesadą powiedzieć, iż bulla i zawarty w niej tekst *Reguły św. Franciszka* należą do ważnych elementów, na których została zbudowana kultura europejska. Bez tego tekstu i niezliczonej rzeszy osób, jakie wprowadzały go w życie bez wątpienia historia Europy, a w raz z nią i Kościoła katolickiego potoczyła by się całkiem inaczej. *Reguła św. Franciszka* będąc wykładnią ewangelicznego życia, stała się sama w sobie tekstem dającym życie; słowami które nasyczone i przesiąknięte obecnością Ducha Świętego mają moc rodzić do nowego życia kolejne pokolenia chrześcijan w Europie i na całym świecie.

(Streszczenie)

W 2023 roku przypada osiemsetna rocznica podpisania przez Honoriusza III listu apostolskiego *Solet annuere*. Podpisując dokument 29 listopada, papież pozytywnie przyjął prośbę brata Franciszka i tym samym potwierdził tekst *Reguły i Życia Braci Mniejszych*. Nowa wspólnota, która pierwotnie nazywała się „pokutnikami z Asyżu”, otrzymała ważny dokument, a mianowicie prawne potwierdzenie przez Stolicę Apostolską swojej formy życia.

Bulla *Solet annuere* papieża Honoriusza III jest jakby ramą zawierającą tekst *Reguły i życia Braci Mniejszych*, znanej również jako *Reguła zatwierdzona* lub, bardziej popularnie, *Reguła św. Franciszka*. Ważne jest, aby zdać sobie sprawę, że poza tą bullą, tekst *Reguły* nie zachował się nigdzie indziej. Wszystkie późniejsze kopie zostały sporządzone na podstawie tego dokumentu.

Celem niniejszego artykułu jest analiza nie tyle tekstu *Reguły*, co listu apostolskiego (bulli) *Solet annuere*, w którym zapisano treść formy życia Zakonu Braci Mniejszych.

Słowa kluczowe: Reguła, franciszkanizm, Franciszek z Asyżu, Honoriusz III, Kuria Rzymska, dyplomacja papieska, bulla, list apostolski.

(Riassunto)

L'anno 2023 segna l'anniversario di ottocento anni dalla firma della lettera apostolica *Solet annuere* da parte di Onorio III. Firmando il documento il 29 novembre, il Papa ha accolto positivamente la richiesta di frate Francesco e ha così confermato il testo della *Regola e vita dei Frati Minori*. La nuova comunità, che in origine si chiamava „i penitenti di Assisi”, ricevette un documento importante, cioè una conferma legale data dalla Santa Sede per la sua forma di vita.

La bolla *Solet annuere* di papa Onorio III è come una cornice che racchiude il testo della *Regola e della vita dei Frati Minori* detta anche *Regola approvata* o, più popolarmente, *Regola di san Francesco*. È importante rendersi conto che, a parte di questa bolla, il testo della *Regola* non è stato conservato in nessun'altro luogo. Tutte le copie successive sono state fatte sulla base di questo documento.

Scopo di questo articolo è analizzare non tanto il testo della *Regola* quanto la lettera apostolica (bulla) *Solet annuere*, nella quale è stato iscritto il contenuto della forma di vita dell'Ordine dei Frati Minori.

Parole chiave: Regola, francescanesimo, Francesco d'Assisi, Onorio III, Curia romana, diplomazia pontificia, bolla, lettera apostolica.

BIBLIOGRAFIA

- Accrocca F., *A proposito di "Regula bullata" II, 11: una terza correzione sul documento di originale di Onorio III*, w: *Collectanea Franciscana* 86 (2016), s. 265–268.
- Bartoli Langel A., *La Solet annuere come documento*, w: *La Regola di frate Francesco. Eredità e sfida*, red. P. Maranesi, F. Accrocca, (Franciscalia, 1), Padova 2012, s. 57–58.
- Brufani S., *Le lettere di Onorio III a frate Francesco nell'archivio del Sacro Convento di Assisi*, w: *La lettera e lo spirito. Studi di cultura e vita religiosa (secc. XII–XV) per Edith Pásztor*, red. M. Bartoli, L. Pellegrini, D. Solvi, Milano 2016, s. 66–67.
- Hinnebusch W., *I Domenicani: breve storia dell'Ordine*, Milano 1992, s. 14–17.
- Kaczmarek P.M., Woźniak J.K., *Pod stopami Kościoła*, Kraków 2020, s. 143.
- Maleczek W., *Franziskus, Innocenz III., Honorius III. und die Anfänge des Minoritenordens. Ein neuer Versuch zu einem alten Problem*, w: *Il papato duecentesco e gli ordini mendicanti. Atti del XXV convegno internazionale. Assisi 13–14 febbraio 1998*, Spoleto 1998, s. 23–80.
- Tangl M., *Die päpstlichen Kanzleiordnungen von 1200–1500*, Innsbruck 1894, s. 229–241.